

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ

Л.А. Шермет

кандидат філософських наук

(Бориспільський інститут муніципального
менеджменту при МАУП)

УДК 340.12 + 378 + 001.2

ВЗАЄМОДІЯ І ВЗАЄМО ЗВ'ЯЗОК ПРАВА З ОСВІТОЮ ТА НАУКОЮ

Досліджено роль права в розвитку освіти і науки, виявлено напрями його дії, вивчено функції права, особливо регулятивна, а також умови, що дозволяють праву найефективніше впливати на відносини, що складаються у сфері освіти і науки.

Ключові слова: право, інструмент соціального управління, правове регулювання, інтелектуальний потенціал, правовий вплив, ефективність права.

Исследована роль права в развитии образования и науки, выявлены направления его воздействия, изучены функции права, особенно регулятивная, а также условия, позволяющие праву наиболее эффективно воздействовать на отношения, складывающиеся в сфере образования и науки.

Ключевые слова: право, инструмент социального управления, правовая регуляция, интеллектуальный потенциал, правовое влияние, эффективность права.

The article is devoted to the research of the role of law in developing education and science, revealing the directions of its action, studying law functions especially the regulative one, and also the conditions which allow law to influence most effectively on the relations that are formed in the spheres of education and science.

Keywords: law, instrument of social management, law regulation, intellectual potential, law influence, effectiveness of law.

Постановка проблеми. Відмінною рисою сучасного суспільного розвитку стає зростання обсягу відносин, що регулюються правом. Це підвищує значущість наукового аналізу розвитку права і напрямів досягнення ефективності правового регулювання [10]. Право, як інструмент соціального управління, покликаний упорядковувати суспільні відносини, забезпечуючи реалізацію позитивних інтересів суб'єктів через механізм правового регулювання. Право вирішує в нормативному вигляді соціальні, політичні та економічні завдання, що висувуються перед законодавцем у ході суспільного розвитку. Залежно від того, наскільки технологічно і адекватно до стану суспільства сформована законодавча база, право (розуміючи його з нормативістських позицій) може або сприяти суспільно-економічному прогресу, або гальмувати його.

Виклад основного матеріалу. Функціональна характеристика пра-

ва є базовою і для досягнення розуміння його природи, і для розуміння того, що сама ця природа неоднорідна і мінлива. Ясно, що фактично дія права визначена як зовнішніми джерелами (соціальною ситуацією, що склалася, культурною традицією, характером держави, політичними інтересами та інше), так і внутрішніми джерелами, в яких безпосередньо виражена природа права. Зрозуміло, що у зв'язку з появою нових суспільних проблем з'являється і потреба використовувати для їх вирішення можливості права, зробити так, щоб право в нових областях суспільного життя активно функціонувало. Право є універсальним інструментом для вирішення найширшого діапазону соціально значущих завдань, його можна використовувати, попередньо модернізувавши, деталізувавши, у принципі, в будь-якому напрямку [3].

Сучасні реформи у сфері освіти, що проводяться на фоні глобалізації економіки та прагнення України увійти до єдиного освітнього простору, підпорядковані інтересам єдиної Європи, що визначає залежність держав у різних областях суспільного життя. На шляху до вільного освітнього простору Україна долає масу перешкод не тільки зовнішнього, але внутрішнього характеру. Проблеми полягають у пошукові адекватної певному історичному моменту моделі реформ освіти, що враховують не тільки світові процеси, але й інтереси стійкого розвитку України в найближчій і довгостроковій перспективі. Моделі і практика освіти в цілому, і вищої освіти зокрема, в будь-якій країні значною мірою визначаються національною структурою, національними особливостями [5]. Система вищої освіти України склалася під впливом цінностей, властивих тільки нашій країні, політичних, економічних та інших умов. Але дисбаланс між державною політикою і суспільними інтересами у сфері розвитку освіти очевидний [6].

Відомо, що конкурентоспроможність української економіки визначається тим, як активно ми створюємо і використовуємо наукові відкриття, наукові винаходи й інноваційні технології, наскільки швидко і масштабно вони стають ефективними ресурсами розвитку вітчизняного ринку, об'ємом створеної, використаної і такої, що знайшла своє застосування на практиці, наукової продукції. Інтелектуальні ресурси перетворюються в інформацію, знання і не лише мають соціально-економічну цінність, але й сприяють досконалішим формам правопорядку і розвитку демократії. В даний час науково-освітній потенціал країни використовується недостатньо ефективно. Це виявляється у вирішенні важливих державних завдань, що стримує зростання вітчизняної економіки, гальмує її перехід до економіки знань.

Чим більше розвинена сфера науки й освіти, тим більш динамічно розвивається економіка країни. Зростання інтелектуальних ресурсів позначається не тільки на економіці держави, але й на політичній сфері суспільства. Разом з тим існує проблема, пов'язана з відсутністю чіткого розуміння того, як розвивати й захищати інтелектуальні ресурси. Проблема розвитку інтелектуальних ресурсів набуває актуальності не тільки для України, але

й для всіх держав світу у зв'язку з економічною кризою, що відбувається. Без ефективного використання інтелектуальних ресурсів неможливе вирішення завдань, що стоять перед світовою спільнотою в цілому. Пріоритетним напрямом розвитку держави повинні стати відтворення, збільшення і використання інтелектуальних ресурсів, а також посилення творчого потенціалу нації. Зростання інтелектуального потенціалу країни, ступінь його економічної капіталізації залежать від рішення двох завдань: забезпечення науки сучасним ресурсоемним устаткуванням, а також якісної підготовки й ефективної зайнятості кваліфікованих кадрів. Необхідно розробити методологію наукової експертизи чинників, що впливають на рівень накопичення інтелектуального капіталу, а також проведення відповідного постійного моніторингу на державному та регіональному рівнях.

В останні роки позначалися пріоритетні напрями політики України з розвитку інтелектуальних ресурсів: збереження культурної спадщини, вдосконалення освітньої системи, зміцнення науки, інноваційний розвиток економіки, вдосконалення інших форм освоєння інтелектуальних ресурсів, соціальний захист вчених, викладачів, діячів культури.

У цій сфері право виступає і як основний регулятор, і як один із видів інтелектуальних ресурсів. Крім права, на інтелектуальні ресурси впливають і інші нормуючі засоби – морально-етичні, традиційні. При всій універсальності правового регулювання можливості права не безмежні. Право, наприклад, не може впливати на деякі форми накопичення і розповсюдження інтелектуальних ресурсів. Обмежені можливості його дії на розумові процеси і процеси творчої діяльності. Проте право не може бути усунене від регулювання найбільш важливих відносин, закріплення інфраструктури інтелектуальних ресурсів, забезпечення зв'язків між владою і «суспільною» чи «людською» складовою інтелектуальних ресурсів.

Правове регулювання використання інтелектуального ресурсу зберігає певну кількість питань, що вимагають негайної відповіді. До їх числа входить не тільки формування правової політики держави стосовно інтелектуальних ресурсів, але й виявлення ключових напрямків. Важливо визначити міру «участі» права в націлюванні науково-дослідної діяльності на найбільш ефективно використання її результатів на користь суспільства. Ще одна значуща ділянка правової дії – визначення параметрів тієї ціни (у прямому і переносному значенні), яку платить суспільство, якщо зобов'язання держави в цій сфері не виконуються або виконуються недбало. Правові цілі повинні реалізовуватися за допомогою обґрунтованих, продуманих конкретних рішень та узгоджених дій. Право регулює всі індикативні компоненти інтелектуальних ресурсів, хоча різною мірою. В даний час найбільш врегульованими є відносини, пов'язані із статусом освітніх, наукових та культурно-освітніх установ, здобуттям освіти, використанням інтелектуальної власності. Інші відносини регламентовані меншою мірою або залишаються поза рамками правового регулювання (наприклад, проблема витоку наукових кадрів за кордон).

Знайти оптимальні рішення в цій сфері складно, оскільки інтелектуальні ресурси постійно розвиваються. У житті з'являються нові проблеми, нові відносини, нові загрози, що об'єктивно веде до необхідності постійного коригування існуючих механізмів правового регулювання.

Основне завдання полягає в тому, щоб змінити вектор правового впливу. В даний час переважає фрагментарна дія права на окремі індикативні компоненти інтелектуальних ресурсів, що традиційно відособлюються. А необхідним є системне регулювання, що впливає на цикл у цілому та підсилює міжгалузеве регулювання для забезпечення зв'язку між способами накопичення та засвоєння знань і культурних цінностей. Вирішення такого завдання можливе при використанні нових підходів до реалізації регулятивного потенціалу права в розвитку інтелектуальних ресурсів. Необхідне розширення поля самостійного правового життя громадян, бізнес-структур, соціальних установ; перехід до розробки концепцій розвитку законодавства; більш широкого використання ціннісно-цільових орієнтирів, посилення уваги до питань реалізації права; формування нових правових комплексів як засобів подолання ізольованості традиційних галузей права.

На початку нового тисячоліття намітилося зрушення у бік розуміння важливості єдності освіти і науки в нових умовах побудови інноваційної економіки [4]. Інтеграція наукових і освітніх ресурсів може здійснюватися як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні. Відповідно, інтеграційний процес регулюється нормами як внутрішньодержавного, так і міжнародного (приватного) права. Що стосується правової основи інтеграції освітніх і наукових установ (на внутрішньодержавному рівні), необхідно зазначити, що правове регулювання здійснюється на державному і регіональному рівнях. На державному рівні регулювання питань інтеграції науки і освіти здійснюється спеціальними нормами, присвяченими інтеграції науки і освіти; правовими нормами, що визначають правове положення освітніх установ вищої професійної освіти і наукових організацій; нормами інших галузей законодавства, що регулюють окремі питання здійснення наукової та освітньої діяльності [8]. Проте в даному випадку не варто ефективність права розглядати в контексті ефективності конкретних норм права, ефективності законодавства. Адже дієвої правової бази і адекватних економічних механізмів інтеграції науки та освіти ще не створено.

Дослідження проблем ефективності права невіддільне від вивчення його в контексті культури й менталітету відповідного народу у відповідний історичний період. Догма права сама по собі навряд чи може претендувати на самостійне значення у відриві від практики її реалізації, успішність якої залежить не стільки від досконалості техніки її закріплення, скільки від її відповідності наявній в даному суспільстві міри внутрішньої готовності її прийняти. Іншими словами, не можна ігнорувати чинник правового менталітету там, де мова йде про дотримання права наро-

дом як суспільством, що історично склалося, з певними перевагами і поглядами щодо суспільного устрою, який прагне до способу організації свого буття, який відповідає наявному культурно-історичному досвіду. Правовий менталітет можна визначити як сукупність стійких правових архетипів, установок, поглядів, переконань, поведінкових реакцій, що історично виробилися певною етнокультурною (національною) спільністю, закладених на глибинному рівні правосвідомості, яка і визначає в цілому сталий (звичний) образ правової реальності. Дане визначення не є всеосяжним, але, як здається, відображає основні аспекти цього багатогранного, комплексного явища. Між ефективністю дії права і правовою ментальністю існує щонайтісніший взаємозв'язок. З одного боку, саме менталітет може сприяти зниженню «плинності» чинного законодавства, наділення останнього такими якостями, як стабільність, актуальність, доступність, що призводить до його ефективності в цілому. З іншого – ефективність права є показником його високого рівня, його реальної виконаності, що, у свою чергу, сприяє зростанню довіри громадян до права, виробляє позитивне ставлення до права, віру в його справедливість і гарантованість за допомогою права на захист [2]. Проте право за своєю природою – регулятор «сьогоднішнього» дня, хоча багато хто пише про програмно-прогностичність його ролі [1]. Регулятивна і охоронна функції права знаходяться у взаємозв'язку і доповнюють одна одну, вносячи свою частку до впорядкування соціальних зв'язків.

У процесі розвитку науки не тільки створюються інтелектуальні інновації, на основі яких потім формуються нові технології, але й відбувається розвиток людського потенціалу. Можна відзначити процес формування інноваційної економіки, заснованої на знаннях, в яких наука перетворюється на генератор розвитку людського потенціалу. При цьому освіта стає основою і формою розвитку цього потенціалу, оскільки завдяки йому здійснюється розширене відтворення через систему підготовки фахівців для всіх галузей економіки, податкової, фінансової та інших сфер суспільства.

Проте модернізована система освіти, створена в сучасній Україні, все більше суперечить потребам інформаційно-індустріального суспільства, що зароджується, яке пред'являє попит на освіту і підготовку кадрів у значно більш диверсифікованих формах. Українське суспільство, що знову формується на базі сучасних інформаційних технологій, повинне бути сприйнятливим до нових знань в області науки і техніки. Виникає необхідність у формуванні сучасної системи освіти, підвищенні ефективності її функціонування на основі нових інформаційних і телекомунікаційних технологій. Українське суспільство на базі сучасних інформаційних технологій повинне бути сприйнятливим до нових знань в області науки і техніки, щоб за допомогою прогресивних технологій забезпечити нові напрями економічного зростання [9].

Все більшої актуальності набуває проблема підвищення віддачі і отримання значущих кінцевих результатів у сфері освіти і науки. Вреш-

ті-решт, вирішення цих завдань підпорядковане одній меті – створенню сильної держави з конкурентоздатною економікою і високим добробутом громадян. У минулі роки українська інфокомунікативна галузь зробила величезний стрибок. Цей стрибок багато в чому був забезпечений фахівцями, що здобули освіту і почали свою професійну діяльність в СРСР. У ті роки ресурс цих кадрів був практично необмежений. Аналіз розвитку ринків і технологій показує, що потреба у фахівцях тільки зростає. У зв'язку з цим учасники багатьох конференцій і економічних форумів вказують на необхідність:

- випереджаючого розвитку середовища «генерації знань»;
- забезпечення конкурентоспроможності сектора досліджень і нових розробок;
- стимулювання технологічної модернізації галузей економіки;
- вибору пріоритетних напрямів технологічного прориву в умовах обмеженості фінансових ресурсів у країні;
- створення сприятливого правового середовища для формування інтеграційних процесів в освіті, науці;
- державної підтримки комерційного просування результатів інтелектуальної діяльності і її правового захисту.

«Освіта» зацікавлена в отриманні від «науки» місць для практики студентів, щоб виконати програму навчання, чекає замовлень на проведення науково-дослідних робіт і перепідготовку кадрів, покупку своїх розробок (і то з метою додаткового позабюджетного фінансування для підтримки викладацьких штатів), оновлення своєї матеріально-технічної бази. «Наука» чекає замовлень від «освіти» і «держави». При цьому цінність розробок залишається за кадром.

Окремі рішення системи взаємодії вже є, маються практичні рішення в навчальних закладах і наукових інститутах (створення спеціальних кафедр, розвиток технопарків, наукових містечок й інкубаторів та інше). Необхідно продовжувати роботу в даному напрямку.

На вирішення проблем направлено реорганізацію галузевих інститутів, що сьогодні проводиться. Формуються програми робіт галузевих наукових центрів, в основу яких закладені принципи посилення ролі держави, підвищення економічної ефективності центрів за рахунок можливості концентрації наявних ресурсів на найбільш значущих для галузі дослідженнях, завданнях і технічних проектах.

Ще один напрям – це організація проведення випробувань операторських рішень у рамках дослідницьких зон спільно з науковими організаціями. На основі отриманих результатів досліджень будуть підготовлені пропозиції з формування нормативної правової бази.

Крім того, цікавим є напрям створення системи наукового і технологічного прогнозування. І перший крок у цьому напрямку – створення галузевого фонду проривних ідей і технологій. Розуміння того, які напрацювання є у галузевій і вузівській науці, дозволить організувати їх

впровадження в рамках поставлених завдань. Спільно з підвідомчими науковими підприємствами і навчальними закладами необхідно опрацювати процедури. База ідей буде розміщена в інформаційній системі. Це дозволить оперативно впроваджувати їх при підготовці документів у рамках робіт по державних цільових програмах. Надалі необхідно вирішити задачу системного планування проривних ідей для розвитку галузі.

Таким чином, елемент системи «держава» має більші можливості, ніж просто вливання грошей в науку й освіту. Тільки держава може стати організатором і координатором роботи системи, елементи якої не можуть самостійно визначити мотиви взаємодії.

Мета інтеграції всіх елементів системи одна – створення сильної і ефективної держави з динамічною конкурентоздатною інноваційною економікою, розвиненим інформаційним суспільством і високим добробутом кожного громадянина України.

У теоретичному плані вивчення впливу права на сферу освіти і науки дозволяє дати цілісне уявлення про право як в його дії, так і в його можливостях. У практичному плані це дозволяє, по-перше, цілеспрямовано розвивати існуюче право у всіх аспектах його впливу, управляти правовими процесами, визначати перспективи змін права. По-друге, це дозволяє використовувати правові засоби організації даних сфер суспільного життя системно, у взаємному зв'язку, долати однобічність у реалізації правових засобів. Таким чином, потрібен рішучий поворот до вивчення механізмів дії права і закону, розробка яких дозволить запобігати й усувати порушення законності й за допомогою системи моніторингу права давати рекомендації по його ефективності. Особливу увагу слід приділити правовим проблемам соціальної сфери. Мається на увазі створення ефективного механізму реалізації конституційних прав громадян і надання їм публічних послуг. Інтеграційний блок соціального законодавства – на порядку денному вчених [7]. Попереду велика робота з подальшого розвитку науково обґрунтованої, ефективно діючої нормативно-правової бази, здатної перетворити Україну в істинно правову державу, забезпечити реальний захист прав і свобод людини, найважливіших демократичних цінностей громадського суспільства.

Висновки. Таким чином, у розвитку інтелектуальних ресурсів ціннісний і регулятивний потенціал українського права повною мірою не реалізується. На даному етапі найважливішим завданням є вибір такого напрямку розвитку права, яке дозволить ефективно використовувати інтелектуальний потенціал України як її унікальну конкурентну перевагу. Разом з тим існуюча законодавча маса потребує не тільки змістовного вдосконалення, але і систематизації. Вдосконалення правових механізмів регулювання у сфері інтелектуальних ресурсів повинно проводитися комплексно, на основі оптимального поєднання публічно-правових і приватноправових методів дії. Важливо мати на увазі, що вдосконалення правового регулювання у сфері інтелектуальних ресурсів повинно

орієнтуватися на міжнародні акти. Це полегшить міжнародний обмін науково-технічною інформацією і спільну діяльність у руслі великих міждержавних проєктів. Вдосконалення правового регулювання не повинно бути сфокусовано на регламентації тільки новітніх відносин в освіті, розкритті інститутів, що знов з'явилися, призначених для досягнення нових стратегічних завдань, що стоять перед суспільством і державою. Слід діяти тими інструментами й механізмами, які на практиці вже довели свою ефективність. Адже часто не вимагається створення нових інституційних елементів в освіті – достатньо оновлення, певного коригування комплексів освітніх правовідносин, що вже склалися.

Бібліографічні посилання

1. Баранов В.Д. Деструктивное действие права и национальные интересы. // Журнал российского права. – 2005. – № 12. – С. 48.
2. Бойко Л.М. Правовий менталітет та ефективність права в контексті їх співвідношення. // Вісник Верховного Суду України. – 2009. – № 10. – С. 43.
3. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. – К., 2006.
4. Демин В.А., Гуцин В.В., Никольский А.С. Повышение качества юридического образования на основе различных форм интеграции и профессионального образования и профессиональной деятельности // Юридическое образование и наука. – 2009. – № 3. – С. 64.
5. Карпюк О.А. Фактори формування та розвитку ринку освітніх послуг. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2009_1/09koagor.pdf
6. Кирилловых А.А. Право на образование в свете Болонской декларации // Социальное и пенсионное право. – 2010. – № 1. – С. 58.
7. Палазян А.С. Сущностные функции юридического права. // Адвокатская практика. – 2009. – № 5. – С. 38.
8. Підоричева І.Ю. Законодавче забезпечення інтеграційних процесів науки, освіти й виробництва в Україні // Держава та регіони, Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 3. – С. 134–137.
9. Чурсін М.М. Інформаційні технології в освітній діяльності. // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2011. – № 1(42). – С. 236.
10. Шугурова И.В. Международное частное право: Взаимодействие науки и практики // Международное публичное право. – 2008. – № 5. – С. 74.

Надійшла до редакції 31.05.2013